

УДК 739.5:7.042(=16)“9”

ЗООМОРФНІ МОТИВИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МЕТАЛОПЛАСТИКИ VII СТОЛІТТЯ

Андрій Скиба

Статтю присвячено вивченню зооморфних мотивів у слов'янському художньому литві VII ст. та притаманних їм художньо-стилістичних особливостей.

Ключові слова: ранньосередньовічні слов'яни, зооморфні мотиви, поясні набори, фібули.

This article is devoted to the study of zoomorphic motifs in Slavic art castings the 7th century A. D. and inherent in them stylistic features.

Keywords: early medieval Slavs, zoomorphic motifs, belt sets, fibulae.

Упродовж VII ст. ювелірне мистецтво слов'ян виразно набуває нових ідейно-тематичних та стилістичних рис. Образно-тематичний репертуар декоративної системи виробів з кольорових металів збагачується зображеннями реальних і фантастичних тварин. Вони представлені фігуративними рельєфними накладками, а також присутні серед мотивів оздоблення найяскравіших категорій таких речей, як фібули дніпровських типів і деталі поясних наборів геральдичного стилю. Групи цих виробів належать до кола так званих «старожитностей антів», основним ареалом яких є Середня Наддніпрянина та Дніпровське Лівобережжя – землі племен слов'янського об'єднання антів, відомого за творами авторів VI – початку VII ст. Більшість предметів антського кола, виготовлених з кольорових металів, походить зі скарбів. На сьогодні їх відомо близько двадцяти, найбагатші серед них знайдено поблизу сіл Мартинівка (Черкащина), Козіївка (Харківщина) та в м. Трубчевську (Брянська обл., РФ). Категорії речей, представлені в дніпровських скарбах, ставали предметом багатьох досліджень культурно-типологічного та хронологічного змісту. Водночас притаманні цим речам образотворчі й, зокрема, зооморфні мотиви та їх художньо-стилістичні особливості вивчені значно менше. Саме останнім у статті приділено основну увагу, лишаючи поки що осторонь їх семантику та історичну інтерпретацію.

На теренах України фігуративні накладки у вигляді тварин виявлені (у складі т. зв.

Мартинівського скарбу (5 екз.)) поблизу с. Мартинівка (Черкащина) [1, с. 360–361, табл. 12, 5–7; 13, 1–2], с. Скибинці (Вінниччина) [2, с. 39, рис. 70, 2], на городищах Пліснеськ (Львівська обл.) [3, фото 9, 1] та Зимне на Волині [4, табл. XII, 16]. Комплект речей з двома парними фігурками левів, точне місцезнаходження яких невідоме, зберігається в колекції ПЛАТАР [5, с. 23–24, рис. 3–4]. Вироби тієї самої художньої традиції присутні також у скарбах зі Серпуховського району (6 екз.) [6, с. 154, рис. 4, 3] та Трубчевська (3 екз.) [7, с. 91, рис. 7, 1–3] (іл. 1, 1–8, 11–12), РФ.

Перелічені вироби, крім фігурки хижого птаха із Зимного, відтворюють стилізовані зображення левів. Більшість цих предметів мають подібну іконографію, водночас вони розрізняються за стилістикою та деталями. Зооморфним накладкам притаманне профільне зображення тварин. Винятком є фігурка лева зі Скибинців, тіло якого відображено традиційно в профіль, а голова – анфас (іл. 1, 6).

Фігуративні накладки зазвичай мають по 2–3 отвори для кріплення до поверхні. Відомі як право-, так і лівосторонні фігурки, що в скарбах переважно утворюють пари. Такі набори походять з Мартинівки (2 комплекти), Серпуховського району (3 комплекти) та скарбу з колекції ПЛАТАР. Утім, можна припустити, що всі ці вироби виготовляли як парні.

Художньо найдовершенішими є зооморфні накладки з Мартинівського скарбу.

АНДРІЙ СКИБА. ЗООМОРФНІ МОТИВИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МЕТАЛОПЛАСТИКИ VII СТОЛІТТЯ

За своїми образно-стилістичними особливостями та іконографією вони представлені двома зразками. Три фігурні зображення (два парні та одне правобічне фрагментоване) мають по чотири лапи з характерним гачкоподібним завершенням лап. У цілих виробів по дві кінцівки (передня і задня) з'єднані трикутними в перетині перемичками, але дещо відмінно (у лівобічної фігурки з'єднані гачкоподібна лапа і нижня частина ноги, у правобічної – лапи) (іл. 1, 1). На зворотному боці ці накладки мають іззаду жолобки, вочевидь, призначені для кріплення накладного хвоста. До другого різновиду належать звірині фігурки, що мають по дві лапи та 8-подібні хвости (іл. 1, 3).

Упадає в око різна стилістика та певна іконографічна відмінність у відтворенні тулуба, передніх і задніх кінцівок у фігурок першого типу. Тулуб і задні ноги мають майстерно пророблену пластику, що виявляється в ритмічно поєднаних вигнутих і ввігнутих лініях та випуклих частинах. Завдяки цьому посилюється ефект динаміки руху й пружності тіла тварини. Водночас передні кінцівки левів схематизовані: вони підкреслено прямолінійні і є трикутними в перетині. Разом з тим однакове гачкоподібне завершення іконографічно поєднує передні та задні лапи. Зображення всіх чотирьох ніг мало підкреслити ефект руху тварини, що біжить чи підкрадається.

У відтворенні образу тварини слід відзначити як достатньо високий рівень художньо узагальненої пластики, так і дотримання в цілому натурних пропорцій тіла. Присутній також і такий характерний для реалістичного мистецтва прийом, як перспективне скорочення, що виявляється в дещо меншому розмірі віддаленої від глядача кінцівки із задньої пари.

Прикметною рисою фігурок левів з Мартинівського скарбу є потрактування гриви у вигляді дуги, оздобленої гравійованим візерунком. Цьому елементу, вирішеному в зовсім іншому стилістичному руслі, приділено особливу увагу, про що свідчать як достатньо великі розміри, так і орнаментальне оздоблення. Показово, що майже півциркулярна дуга шиї із гривою своїми

геометризованими обрисами в чотириногих фігурок перегукується зі схематизованими передніми кінцівками. Отже, у моделюванні останніх майстром було поєднано два основні художньо-стилістичні прийоми: узагальнено-реалістичний (з вираженою пластикою й динамікою руху) та геометризований.

У фігуративних накладок, що відомі в літературі під достатньо умовною назвою «бегемоти», зображено лише пару кінцівок. Передні – сильно вкорочені з означеним колінним вигином, що відразу переходить в гачкоподібне завершення. Останнє подібне до тих, що мають фігурки з чотирма лапами, але значно коротше й ширше. Задні кінцівки мають інакше, кільцеподібне завершення, відмежоване від ноги перетяжкою з трьох дрібних валиків. Обидві кінцівки в перетині злегка випуклі і за пластичними ознаками нічим не відрізняються від тулуба. Ці фігурки наділені іншим характером динаміки. Якщо накладки з чотирма ногами зображують тварину в стані швидкого руху, то «бегемоти» відтворюють динаміку напруги звіра в момент перед стрибком. При вкорочених тулубі і кінцівках в останніх потенційна енергія, пружність підкреслені ще й 8-подібно закрученим хвостом, який композиційно врівноважує ціле зображення, його передню та задню частини. Окрім того, 8-подібна форма хвоста, динамічно поєднана з ритмікою вигнутих ліній тулуба і голови, візуально взаємодіє із S-подібним візерунком, вигравійованим на дузі гриви тварини. Останній у свою чергу підкреслює напрям руху голови та передньої ноги. Форма хвоста мартинівських «бегемотів» має тотожні відповідники серед зображень грифонів на поясних деталях кінця VII – першої половини VIII ст. з території з Велино та Велки Преслава в Північно-Східній Болгарії [8, рис. 7, 1–2] (іл. 3, 3). Це динамічне поєднання ритміки ліній і, зокрема, спірально-, S- чи пальметоподібних завитків та напрямку руху частин тіла зображеної тварини є характерною рисою «звірино-стилю», притаманного мистецтву номадів ранньозалізної доби та наступних епох.

«Бегемоти» мають також інакше оформлення голови. Вона акцентована, вира-

ІСТОРИЯ

жається як в пропорційно збільшених розмірах, так і в ретельнішій проробці пластики. Крім того, іншим є її стилістичне вирішення. Голова має дві рельєфно пророблені частини: випуклі щоки і верхню щелепу. Стилістичної цілісності надають майже однакові за формою і розмірами мигдалеподібні ніздрі, око і вухо, останні розміщені поряд на одній лінії. Увиразнюють та посилюють візуальний ефект пружності ритмічно поєднані різновеликі та різної кривизни вигнуті лінії, що утворюють контур голови. Таку саму ритміку, що поєднує поступові та стрімкі наростання й спади вигнутих та ввігнутих ліній, мають шия, передня кінцівка, живіт і спина. Винятком є лише нижня частина задньої кінцівки, що має прямі обриси, але, позаяк в перетині вона має заокруглену (випуклу) форму, це візуально не порушує ритмічно-пластичної цілісності. Це відрізняє названі вироби від фігурок з чотирма кінцівками, які у своєму контурі мають значно більше прямих ліній. Така особливість робить фігурки «бегемотів» як стилістично, так і за пластикою ціліснішими.

Поза сумнівом, мартинівські фігуративні накладки є витворами видатного майстра-ювеліра, який був добре обізнаний як з різними техніками металообробки, так і різними образотворчими й стилістичними традиціями та способами художнього вираження. Крім того, він добре знався на різних засобах реалістично-узагальненого зображення, зокрема відтворення пропорцій тіла, пластики та динаміки руху й напруги.

До наслідувань виробів «мартинівського» майстра слід віднести дві парні фігурки з колекції ПЛАТАР (іл. 1, 2). Це – найближчі аналоги зооморфних накладок (з відтвореними чотирма кінцівками) з Мартинівського скарбу, які виконані в такій самій манері. Однак вони мають і свої особливості: своєрідною деталлю є довгий хвіст, закручений на кінці в спіраль (накладні хвости, імовірно, мали й мартинівські леви), у них відсутні перемички між кінцівками, а ще передні кінцівки поставлені майже паралельно одна до одної, по-інакшому також розміщені отвори для кріплення: вони зроблені в гачкоподібних лапах.

У Трубчевському скарбі міститься три зооморфні фігурки. Дві з них близькі за розмірами (71 мм × 46,2 мм і 72,5 мм × 43,2 мм) (іл. 1, 4, 12), різносторонні; незважаючи на загальну стилістичну подібність, вони відрізняються деталями. Лівостороння фігурка попереду має невеличкі півкруглі вирізи, що гармонійно поєднуються із завитком, яким завершуються стилізовані щелепи тварини. Можливо, відламана передня кінцівка замінена завершенням орнаментованої дуги, натомість підігнута задня кінцівка пророблена досить реалістично й завершується лапою з наміченими пазурами. Шия й голова лева по контуру акцентовані гравіюванням. У правосторонньої накладки передня кінцівка присутня, але сильно вкорочена, задня, порівняно з попередньою фігуркою, потрактована більш схематизовано, тулуб тварини є довшим, при цьому задня частина не настільки припіднята, як у попередньому випадку. Дещо по-іншому зображено й верхню щелепу – вона не має завитка, поверненого догори. У цієї фігурки відсутні й контурні гравіювані лінії. Спільними рисами для обох фігурок є поза тварини, оформлення гриви у вигляді дуги, певна кутастість обрисів. Різнонаправленість, близькі розміри та перелічені спільні риси обох фігурок дозволяють припустити, що вони були парними. На користь парності цих фігурок свідчить і однакова техніка їх виготовлення – срібне лиття із золоченням. Щодо деякої відмінності в деталях значимо, що вона загалом є характерною для парних виробів у слов'янській традиції. Разом з тим, безперечно, не можна виключати й того, що ці накладки можуть походити з різних комплектів, адже скарб, згідно з атрибуцією О. Щеглової, належав ювелірові [9].

Третя фігурка, виготовлена з бронзи, значно менша за розмірами (39 мм × 28 мм). Позою вона подібна до попередніх, але її вирізняє маловираженість частин тіла та майже цілковита відсутність деталей оформлення (іл. 1, 11).

Фігурка лева, подібна позою та деякими деталями до лівобічної накладки з Трубчевська, виявлена на Пліснеському

АНДРІЙ СКИБА. ЗООМОРФНІ МОТИВИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МЕТАЛОПЛАСТИКИ VII СТОЛІТТЯ

городищі (іл. 1, 8). Як і в трубчевської, у неї на грудині грива відтворена невеликими напівкруглими вирізами. До того ж у пліснеського лева подібні вирізи присутні не лише спереду, а й у нижній частині тулуба. Зближують обидві знахідки й завершення кінцівок у вигляді лап зі схематизованими пальцями з кігтями. Особливістю фігурки з Пліснеська є те, що в неї грива майже повністю прикриває передню лапу, залишаючи видимими лише пазурі, а сама лапа розміщена на одній лінії з тулубом і, отже, продовжує його рух. Тіло тварини, на відміну від виробів з Мартинівки, Трубчевська та колекції ПЛАТАР, має слабо виражений рельєф: поверхня фігурки лише злегка випукла. Натомість характер руху, його пружність відтворено за допомогою ритміки вигнутих і ввігнутих ліній контуру. Цей прийом, який використовувався у відтворенні окремих частин багатьох інших фігуративних накладок, тут застосовано для моделювання всього зображення, що надає йому більшої художньої цілісності.

Близькими до реальних є пропорції тіла пліснеського лева. Достатньо реалістично також зображено морду тварини, що має великі гострі клики. Таке потрактування (щоправда, без кликів), має аналогію фігурка зі станиці Прекрасної на Кубані [10, с. 133, рис. 52] (іл. 1, 10). З іншого боку, ретельно пророблені (не з'єднані між собою) клики має левина накладка з Ньюдама в Ютландії (Данія) [6, с. 153, рис. 5] (іл. 1, 5).

Нещодавно (у 2008 р.) в Серпуховському районі Московської області (Верхнє Пооччя) Росії виявлено шість ідентичних фігурок тварин, з яких складалося три пари [6, с. 154 рис. 3, 5] (іл. 1, 7). Кожна з них має по дві кінцівки, які завершуються гачкоподібними лапами. Витягнуті вперед передня і задня кінцівки майже паралельні й розташовані, як і у фігурки з Пліснеська, на одній лінії з вигнутим тулубом. Така напружена поза зображує хижака, що готується до стрибка. Нижній обрис тулуба та морди серпуховських левів виконана у вигляді комбінації округлих вирізів різного розміру та кривизни, що посилюють ефект напруги та динамізму форми. Подібні вирізи мають накладки з Трубчевська та Пліснеського го-

родища, а за межами слов'янського ареалу – фігурка зі станиці Преградної (іл. 1, 10) та матриці із Фелнака [11, taf, 5, 1–2] (іл. 1, 9). Останні зразки, як лев з Пліснеська, дуже близькі до виробів із Серпуховського району і за позою тварини.

Верхнє Пооччя, де було знайдено Серпуховський скарб, розташоване поза межами ареалу слов'янських культур, але стилістична подібність до фігуративних накладок, що походять з дніпровських скарбів, як слушно зауважила О. Щеглова, свідчить про їх зв'язок зі слов'янським середовищем і дозволяє вважати їх у тому регіоні привозними речами [6, с. 154]. На зв'язки з Придніпров'ям указують також знахідки в басейні Оки фібул дніпровських типів [1, с. 448]. Механізмом поширення цих виробів, вочевидь, було переселення окремих груп чи представників слов'янської людності, однак не можна виключати й існування торговельно-обмінних контактів між населенням обох регіонів.

Серед знахідок зі слов'янських пам'яток окреме місце займає фігурка лева зі Скибинців (іл. 1, 6). Голова тварини повернута анфас, при цьому перекидає шию. Її трактування є абсолютно оригінальним з яскравою стилізацією та ретельно проробленими деталями. Фігуративні накладки з головою, оберненою до глядача, крім Скибинців, відомі лише серед знахідок Бескупія (Хорватія) [6, рис. 2, 7] (іл. 1, 14), що пов'язується зі слов'янським середовищем. Проте голова велестиніонської фігурки повернута не анфас, а на три чверті, до того ж усе зображення істотно відрізняється як за стилістикою, так і деталями. Оригінальною є також поза лева зі Скибинців, що зображений у високому стрибку.

Перелічені знахідки зооморфних фігурок демонструють яскраво виражений індивідуальний характер, що виявляється як у художньо-стилістичних особливостях, так і в іконографії. На сьогодні ми не маємо жодного випадку ідентичності виробів за межами одного комплексу. Натомість у кожному окремому випадку реалізовано оригінальний творчий задум. Водночас очевидна певна стереотипність поз і принципів формо-

ІСТОРИЯ

творення, що дозволяє виділити низку основних варіантів. Пози, у яких зображено тварин, у слов'янських виробах представлені в трьох основних варіантах. До першого належать тварини у стані бігу, відтворені в чотириногих фігурках з Мартинівського скарбу та колекції ПЛАТАР (іл. 1, 1–2). Іншим варіантом є поза тварини, що готується до стрибка. Вона характерна для більшості фігуративних накладок з двома кінцівками. За особливістю положення тулуба та передньої лапи відносно останнього можна виділити два підваріанти. У першого з них, до якого належать мартинівські «бегемоти», фігурки з Трубчевського скарбу, а також накладки зі станиці Преградної та Ньюдама (іл. 1, 3–5, 10–12), грудина сильно нахилена донизу, а передня кінцівка дещо зігнута відносно лінії тулуба. Особливістю зооморфних фігурок другого підваріанта, представленого знахідками з Пліснеська, Серпуховського району, а також кількома накладками з Велестініона та матрицями з Фелнака (іл. 1, 7–9), є те, що передня лапа розміщена на одній лінії з тулубом, при цьому обидві кінцівки майже паралельні одна одній. Така постава значно більшою мірою відтворює напругу, внутрішній динамізм тварини, зображеної в момент перед стрибком.

Поза тварини, зображеної в стрибку, представлена фігуркою зі Скибинців (рис. 1, 6). Ще одним різновидом пози, не характерним для виробів з ареалу слов'янських культур, є фігурка копитної тварини, що лежить з підібганими ногами, яка походить з Бескупія [6, рис. 2, 7] (іл. 1, 14).

За формою завершення кінцівок зооморфні фігурки поділяються на ті, що мають з'єднані в гачки стилізовані пазурі, та ті, у яких лапи зображено реалістично і з певним спрощенням. Перші суттєво переважають, вони представлені обома варіантами фігурок з Мартинівки, з колекції ПЛАТАР, зі Скибинців і знахідками із Серпуховського району. Стилізоване гачкоподібне завершення кінцівок мають також накладки зі станиці Преградної, Ньюдама (Ютландія, Данія) (іл. 1, 1–3, 5–7, 10). Стилістика гачко- або кільцеподібного

завершення кінцівок є дуже давньою і, вочевидь, генетично пов'язана зі скіфо-сибірським [12, табл. I, 34, VII, 15, 23, II, 7; 13, табл. 38, 18] та дакійським «звіриним стилем», де має близькі аналогії [14, гус, 16] (іл. 2, 1–4, 6). Завершення кінцівок у вигляді лап з більш чи менш вираженими пальцями притаманне фігуркам з Трубчевська і Пліснеська, а також низці виробів з Велестініонського скарбу та Фелнака (іл. 1, 4, 8, 13).

Фактично всім фігуркам, що походять з ареалу слов'янських культур, притаманне стилізоване оформлення гриви тварини у вигляді оздобленої геометризаним орнаментом дуги. Цей елемент можна вважати характерним саме для слов'янської традиції. Виняток становить лише накладка зі Скибинців, де шию не показано взагалі.

Виразна стилізація пластичних форм – ще одна характерна риса зооморфних фігурок тварин. Не відомо жодного випадку, принаймні наразі, де було б намагання створити натуралістичне зображення тварини. При цьому стилістика цих предметів не є однорідною: у відмінній манері виконані не лише різні фігурки тварин, але й окремі частини одних і тих самих виробів. Скажімо, у моделюванні тулуба й голови тварин можна виділити два основні художньо-стилістичні способи. Їм відповідають і різні засоби вираження ритмічності форми та різний характер пластики. У першому випадку ритміка, пружність форми досягаються за допомогою пластичної об'ємності, а відтворення тіла тварини є реалістичним. Найвиразнішу й найдовершенішу серед усіх відомих знахідок зооморфних накладок пластику тіла мають леви з чотирма лапами з Мартинівського скарбу. Досить добре об'ємність форм тулуба й голови пророблена у фігурок з колекції ПЛАТАР, тулуба й задньої кінцівки лівої накладки з Трубчевська, у лева зі Скибинців, мартинівських «бегемотів», а також у лева з Ньюдама (іл. 1, 1–6).

До другого художньо-стилістичного напрямку належать вироби з лише злегка випуклою поверхнею, що має чітку грань та бортики, які розширюються донизу і в такий спосіб утворюють подвійний контур. У та-

АНДРІЙ СКИБА. ЗООМОРФНІ МОТИВИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МЕТАЛОПЛАСТИКИ VII СТОЛІТТЯ

ких накладок ефект динамічності форми досягається за рахунок ритмічного поєднання напівкруглих вирізів різних розмірів та з різною кривизною, що гармонійно поєднуються з лініями контуру. Саме на ритмі ліній контуру фігурок давніми майстрами зроблено головний акцент. Умовно цей напрям можна назвати геометризованим. Серед знахідок, пов'язаних зі слов'янською традицією, такі риси мають фігурки з Пліснеська та Серпуховського району, а за межами розселення слов'ян – накладка зі станиці Преградної, матриці з Фелнака (іл. 1, 7–10). Описані риси притаманні поясним деталям геральдичного стилю і мають, вочевидь, спільне походження.

За своїм художньо-стилістичним потрактуванням виокремлюється орнаментована дуга шиї тварини. У всіх випадках, не залежно від моделювання тулуба, вона є пласкою й оздоблена кількома вписаними одна в одну фігурами, що повторюють вигин шиї. Отже, напрям руху шиї тут підкреслюється вигравійованими лініями візерунка. У підкреслено геометризованій манері виконано й передні кінцівки у трьох фігурок з Мартинівки та в левів з колекції ПЛАТАР, тулуби яких вирізняються своєю відносно розвиненою пластичністю (іл. 1, 1–2). Власне, особливістю цих виробів, а також фігурок «бегемотів» з Мартинівського скарбу та лівобічної накладки з Трубчевська є поєднання пластики з реалістичними рисами та геометризованих мотивів в моделюванні шиї, передніх ніг та завершення кінцівок (у фігурці з Трубчевська геометризовані мотиви присутні в оформленні шиї та голови).

Динамічна постава тіла тварини відтворюється вигнутим та нахиленим уперед тулубом, виставленою вперед передньою і підігнутою задньою кінцівками. Витягнута передня кінцівка найчастіше розміщена на одній лінії з передньою частиною тулуба і продовжує його рух. Рух також посилюється втягнутим животом та витягнутою вперед шиєю. Такі риси в поєднанні з проробленою пластикою тіла чи не найкраще зреалізовані у фігурках з Мартинівки, Трубчевська (ліва накладка) та Серпуховського району (іл. 1, 1–4, 7).

Реалістичні художньо узагальнені риси продемонстровані в потрактуванні тулуба фігурок з чотирма кінцівками та голови накладок з двома з Мартинівського скарбу, тулуба та лапи лівої фігурки з Трубчевська (іл. 1, 1, 4). Певні риси реалістичного зображення присутні й у відтворенні тулуба левів з колекції ПЛАТАР, проте вони майже позбавлені динамізму (іл. 1, 2). Геометризоване узагальнення притаманне фігуркам тварин зі Серпуховського району та Пліснеська (іл. 1, 7–8). Остання має достатньо реалістично відтворені голову та пропорції тіла. У схематизованішій манері виконано правобічну фігурку з Трубчевська (іл. 1, 12).

Попри певну іконографічну стереотипність, усі зооморфні фігурки раннього середньовіччя мають яскраво виражений індивідуальний характер. На сьогодні не виявлено ідентичних знахідок, за винятком тих, що належать до одного комплексу. Це відрізняє зооморфні фігурки від інших предметів металопластики, зокрема фібул та поясних геральдичних наборів. Можливо, індивідуальність зразків цієї категорії речей є не випадковою, і вона надавалася при виготовленні зумисно з метою засвідчити належність конкретному власнику. Якщо це так, то зооморфні накладки виступали своєрідними геральдичними знаками.

За відтворенням пластики тіла та пози хижої тварини, що біжить або готується до стрибка, зооморфні фігурки є близькими до зображень тварин чи фантастичних істот – грифонів та драконів на поясних наконечниках, накладках і щитках пряжок з могильника Кудирге на Алтаї [15, с. 39, табл. XVIII, 25, XXIV, 12], кочівницького поховання біля обсерваторії Улуг'бека в Самарканді (друга половина VII ст.) [16, с. 99, рис. 20, 18], а також з території Аварського каганату [17, рис. 10, 13] та Північно-Східної Болгарії [8, с. 230, рис. 1–7], де подібні вироби датуються кінцем VII – першою половиною VIII ст. (іл. 3). З північного сходу Болгарії походять також персні із зображенням зайця в такій самій позі [8, рис. 8]. Ці зображення тварин та «звіриних» сцен, поза сумнівом, продовжують традицію кочівницького «звірино стилю» I тис. до н. е. та рубежу ери. Як у

ІСТОРИЯ

пластиці «звіриних» стилізацій ранньозалізної доби, так і у виробках раннього середньовіччя очевидне подібне образотвірне формотворення, у якому форма насамперед мислилась через образ та притаманні йому ритм, пружність, динаміку руху, що є виявом художнього узагальнення (іл. 1–3, 4, 1–16). Саме в яскравому художньому узагальненні, динамізмі, що відтворюють пульс енергій світу природи з їх вічними боротьбою та перетворенням, і виявляється особлива культурна цінність «звірино-го стилю» номадів.

Зооморфні мотиви у вигляді стилізованих голів грифонів у слов'янській металопластиці присутні в оформленні складнопрофільних накладок з поясних наборів геральдичного стилю, що походять з Вільховчицького [2, рис. 69], Козіївського [1, табл. 55], Мартинівського скарбів [1, табл. 19, 9–10], а також з городища Зимне [4, табл. XII, 3–5] (іл. 4, 4–5, 8–11). Характерною рисою грифопоподібних мотивів, які використовувалися для оздоблення деталей поясних наборів, є те, що профільні голівки грифонів (грифів) немовби вписані у візерунок контуру предмета, їхні лінії поєднуються з асиметричними вигинами та завитками. У художньому вирішенні останніх ми бачимо багатше поєднання мотивів, які є властивими геральдичному стилю. Це контури, які поєднують різної інтенсивності ввігнуті й вигнуті лінії, що мають плавні або різкі переходи. Присутні в оздобленні поясних накладок грифопоподібні мотиви, органічно «вписані» в контур предмета, яскраво підкреслюють ці риси, адже профільне зображення голови грифона має таку саму ритміку ліній, що й деталі поясів геральдичного стилю. Ця ритмічна суголосність створює ефект «перетікання» форми предмета або його деталей в образ і, навпаки, є виявом художнього узагальнення, притаманного геральдичному стилю.

Речі, найближчі за формою та стилем до грифопоподібних накладок першого типу з Вільховчика та Козіївки, походять з району Дайламан на півночі Ірану [19, taf. 2, 2–5] (іл. 4, 6–7, 10). Географічно різні паралелі мають двочастинні накладки з Козіївки.

Одні з них мають близькі аналогії в аварських комплексах Кішкерьош-Вагохід та Кішкерьош-Варасалат [17, 1979, рс. 37; 11, 2001, taf. 92–94], інші перегукуються з накладкою з дайламанського комплексу, хоча й не ідентичні останній [17, taf. 2, 13]. Мотив стилізованих голів тварин чи птахів має і низка інших типів поясних деталей, що походять з Козіївського скарбу (іл. 4, 1–3).

Профільне зображення голови грифона, що поєднується із завитком-відгалуженням знизу, притаманне поясним накладкам з Вільховчицького, Козіївського скарбів та Дайламанського комплексу і має дуже близькі аналогії в старожитностях тасмолінської та тагарської культур скіфського часу, відомих на території Південного Сибіру та Казахстану. Так само стилістично близький ранньосередньовічним виробам мотив голови грифона, що «перетікає» в ритміку форми чи візерунка, є характерний для мистецтва алтайських племен епохи раннього заліза, представлено матеріалами курганів пазирицького кола (іл. 4, 13–16).

Зооморфні деталі у вигляді голів різних тварин і птахів властиві більшості типів слов'янських фібул VII ст. Це зооморфні, зооантропоморфні, пальчасті застібки та фібули з дугою з пташиних голів.

Фібули зооморфного й зооантропоморфного типів є найсамобутнішими серед «старожитностей античності». Позначаючи ці два типи застібок, автор статті використовує принцип, запропонований О. Приходнюком. За ним, до першого належать фібули зі щитоподібним нижнім щитком та двома голівками тварин, другий тип (за термінологією дослідника – «багатоголові ажурні фібули») об'єднує застібки з двома або трьома парами пташиних чи звіриних голівок та антропоморфним контуром, який має один або обидва щитки. Останні відомі в складі Мартинівського (два ідентичні екземпляри), Козіївського (дві однакові застібки), Блажківського [1, с. 391, 394, 397, табл. 8, 1–2; 43, 4; 48, 5–6] та Трубчевського скарбів [7, с. 81, рис. 2, 5] (іл. 5, 1–4). Щодо еволюції зооантропоморфних застібок найпереконливішою видається думка А. Амброза. Вихідний варіант у розвитку

АНДРІЙ СКИБА. ЗООМОРФНІ МОТИВИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МЕТАЛОПЛАСТИКИ VII СТОЛІТТЯ

фібул цього типу дослідник убачав у виробах з Мартинівського скарбу, звертаючи увагу на те, що в їх оздобленні мотив голівки павичів є найбільш виразним й реалістичним [20, с. 179–181] (іл. 5, 1). Слід зауважити, що зооантропоморфні фібули з Мартинівки є найдовершенішими мистецьки загалом. Отже, риси, притаманні мартинівським виробам, можуть бути взяті за критерій для визначення ранніх варіантів фібул цього типу.

Присутність зооантропоморфних фібул з павичиними голівками та стилізованими пальмовими вітами в скарбах з Мартинівки на правому березі Середнього Дніпра, Козіївки в басейні Сіверського Дінця та Трубчевська у Верхньому Придніпров'ї, що належать до ранніх зразків, свідчить про достатньо швидке розповсюдження цього мотиву. Водночас виразна іконографія видової специфіки притаманна всім зооантропоморфним фібулам, що походять з дніпровських лісостепових скарбів. Це відрізняє їх від зразків з Пастирського городища, у більшості з яких пташині голівки вже не нагадують павичиних або виконані дуже схематично. У багатьох пастирських фібул зооморфні прототипи втрачають чіткі видові ознаки або часто уможливають подвійне тлумачення образів – то як пташиних, то як звіриних.

Близькими до зооантропоморфних є зооморфні фібули. Вони містились у скарбах з Трубчевська [7, с. 81, рис. 2, 6], Козіївки [1, с. 397, табл. 48, 7] та Курилівки (два однакові парні екземпляри) [21, с. 85, рис. 2, 1; 3] (іл. 5, 5–8). За оформленням верхньої частини зооморфних фібул можна розрізнити дві основні лінії їх розвитку. Для однієї з них характерні сильно схематизовані голівки павичів, обернені дзьобами догори, або ж пташині зображення, що переходять у звірині (іл. 5, 8). Ці мотиви аналогічні тим, що ми бачимо серед зооантропоморфних фібул. Іншу лінію становлять застібки з нахиленими донизу голівками грифонів та орлів (іл. 5, 5–7). Деякі з них, як-от вироби з Лебехівки, Трощина та Трубчевського скарбу, вирізняються особливою ретельністю проробки та витонченістю, створюючи яскраві

і водночас зовсім інші, ніж притаманні зооантропоморфним фібулам, художні образи.

Прикметною ознакою цієї групи зооморфних фібул є те, що голівки грифонів чи орлів, гармонійно вписані в контур верхнього щитка, поєднуються з його іншими частинами. Прикладом можуть бути зразки застібок з Трощина та Трубчевська, у яких голівки тварин дзьобами поєднуються з плавно вигнутими відгалуженнями нижньої частини щитка, утворюючи круглі вирізи. Застібки з грифоновими та орлиними мотивами є найбільш художньо виразними та цілісними стилістично. Видається, що саме вони були вихідним варіантом зооморфних фібул і не були генетично пов'язані із зооантропоморфними.

На певному етапі розвитку оформлення зооморфних застібок зазнає впливу іконографічних мотивів, притаманних зооантропоморфним фібулам, завдяки чому з'явилися вироби зі схематизованими павичиними мотивами, як-от фібули з Козіївки й Пастирського, та пташино-звіриними голівками, що їх мають застібки Курилівського скарбу, Поставмук, Молочарні (іл. 5, 8).

Оформлення верхніх щитків фібул з голівками грифонів перегукується зі складнопрофільними грифоноподібними ремінними накладками, що походять з Вільховчика та Козіївки. В обох випадках присутня симетрична композиція з двома нахиленими донизу голівками, що, поєднуючись з відгалуженнями або вигинами нижньої частини щитка, утворюють круглі вирізи, як це вже було описано вище (іл. 4, 8–9, 11). Можна припустити, що геральдичні складнопрофільні гарнітури послуговували певним імпульсом для появи фібул зооморфного типу. Принаймні слід відмітити їхню художньо-стилістичну спорідненість. Мотиви, що визначають обличчя складнопрофільних ремінних накладок, притаманні й деяким зооантропоморфним фібулам. Характерні завитки-відгалуження присутні в оформленні верхньої частини застібок з Козіївки та Пастирського городища (іл. 5, 2). Цікаво, що в Козіївському скарбі згадані фібули поєднувались зі складнопрофільними накладками.

ІСТОРИЯ

Самобутнім типом фібул, представлених в дніпровських скарбах, є застібки, верхній півкруглий щиток яких оздоблено дугою з орлиних голів. Вони відомі в скарбах з Козіївки (4 екз.) [1, табл. 47, 2–3; 48, 1–4], Трубчевська [7, 2, 4; 4] й Курилівки [21, рис. 1, 4–5] (іл. 5, 9–11).

Окрім ступеня вираженості зооморфного мотиву, фібули названого типу різняться між собою не лише ступенем стилізації, а й іконографією, зокрема, кількістю відгалужень-виступів на верхньому щитку. Зазвичай їх кількість є непарною і становить п'ять або сім, причому центральне відгалуження майже завжди морфологічно виділяється і є вищим. У фібул, що мають виражений орлиний мотив, власне орлині голівки розташовані обабіч центрального відгалуження, по дві або три з кожного боку й обернені до нього. Ці фібули (група А за В. Родінковою) в скарбах представлені лише зразками з п'ятьма відгалуженнями. Вони містились у комплексах з Козіївки та Курилівки (іл. 5, 9).

Пальчасті фібули становлять найчисленнішу групу застібок й присутні майже в усіх скарбах ранньосередньовічних слов'ян. Винятком є Блажківський комплекс, з якого збереглася лише незначна кількість речей [1, с. 394]. За стилістичними особливостями пальчасті фібули поділяються на два основні типи. Перший з них об'єднує застібки, визначені І. Гавритухінін як постсхідногерманські дніпровської підгрупи [22, с. 36–38] (іл. 5, 12). Другому типові відповідають фібули, що, за класифікацією В. Родінкової, як пальчасті застібки з гравійованими овалами включено до окремої підгрупи пальчастих фібул дніпровської групи [23, с. 265]. Для них характерною є орнаментация у вигляді двох з'єднаних мигдалин на верхньому щитку та видовженого ромба на нижньому, облямованих смугою з коротких прямих рисок. Такий орнаментальний мотив є нетиповий для пальчастих фібул дніпровської підгрупи. Крім орнаментации, ці застібки вирізняються видовженою формою пальцеподібних відгалужень, що мають зазвичай два потовщення, утворені поясками, що їх перехоплюють. При цьому відгалуження-«пальці» найширши-

ми є посередині або в нижній частині, що з'єднується зі щитком. Інколи відгалуження півкруглого щитка зроблені у вигляді голів змії чи драконів, як-от у фібули із Чапаївки [2, рис. 66, 11].

Отже, упродовж VII ст. різноманітні зооморфні стилізації стають характерними для всіх найяскравіших категорій предметів слов'янського металообробного мистецтва. Особливо вони набувають поширення на теренах Середнього Придніпров'я та Дніпровського Лівобережжя. Поміж зооморфних образів розрізняються зображення левів (фігуративні накладки), голів грифонів (поясні деталі, зооморфні фібули), хижих птахів (зооморфні фібули, з вінцем з орлиних голів, фігуративні накладки), павичів (зооантропоморфні, зооморфні фібули) та змії або драконів (пальчасті фібули з вінцем з орлиних голів). Видається ймовірним різне походження цих мотивів. Серед них виразно виокремлюються пов'язані з кочівницьким мистецтвом зображення голів грифонів, присутні в оздобленні поясних деталей і фібул, а також моделювання пластики тіла та руху тварин, відтворених у фігуративних накладках. Водночас в орнаментальному оздобленні дуги гриви та в геометризovanому потрактуванні передніх лап, притаманному фігуркам левів з Мартинівського скарбу та колекції ПЛАТАР, відчувуються германські впливи. А. Амброз уважав, що відтворені в накладках зображення тварин мають візантійське походження, а їхнім прототипом послуговували леви, зображені на щитках пряжок, відомих на кримському могильнику Суук-Су [24, с. 80]. Зіставляючи ці «звірині» образи, можна помітити деяку подібність, що виявляється в профільності зображення та інколи в позі тварин. Однак не важко переконатися, що їх стилістика є зовсім іншою. Левів на візантійських пряжках відтворено в переважно натуралістичній манері, проте грубо, пластика тіла не пророблена. Крім того, вони майже позбавлені динаміки руху, властивій фігуративним накладкам та зображенням тварин на поясних наконечниках з Алтаю, Північної Болгарії та Середньо-Дунайської рівнини. Разом з тим можна припустити, що ті чи інші категорії речей та зооморфні мо-

АНДРІЙ СКИБА. ЗООМОРФНІ МОТИВИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МЕТАЛОПЛАСТИКИ VII СТОЛІТТЯ

тиви, присутні в їх оздобленні, а так само і стиль останніх могли мати різне походження. Окрім того, різні стилі та художні прийоми нерідко поєднувались в одних і тих самих предметах.

Слов'янські «звірині» стилізації є частиною масштабнішого феномену відродження й поширення зооморфних мотивів у мистецтві різних кочових і осілих народів раннього середньовіччя. Цей феномен і його культурно-історичний контекст ще потребують свого дослідження, але причетність до нього слов'ян засвідчує нам їх активну участь у процесах широкої культурної взаємодії тієї доби.

Література

1. Корзухина Г. Ф. Клады и случайные находки вещей круга «древностей антов» в Среднем Поднепровье. Каталог памятников // МАИЭТ. – 1996. – V. – С. 352–435.
2. Приходнюк О. М. Пеньковская культура. – Воронеж : Воронежский университет, 1998. – 170 с.
3. Филипчук М. А. Попередні результати дослідження культового місця слов'янського часу на території Пліснеського археологічного комплексу в 2009 р. // Вісник Інституту археології. – Вип. 5. – 2010. – С. 235–269.
4. Ауліх В. В. Зимнівське городище – слов'янська пам'ятка VI–VII ст. в Західній Волині. – К. : Наукова думка, 1972. – 123 с.
5. Скиба А. В. Платівчасті фігурки тварин у світлі взаємозв'язків кочовиків і слов'ян // Пам'ятки України. Історія та культура. Спецвипуск. – 2006. – С. 24–27.
6. Щеглова О. А. Тайна «пляшущих человечков» и «следы невиданных зверей». Антропо- и зооморфные изображения в раннеславянской металлопластике // Ювелирное искусство и материальная культура. – С.Пб., 2010. – С. 146–171.
7. Приходнюк О. М., Падин В. А., Тихонов Н. Г. Трубчевский клад антского времени // Материалы I тыс. н. э. По археологии и истории Украины и Венгрии. – К., 1996. – С. 79–102.
8. Культуры Евразийских степей второй половины I тысячелетия н. э. // Тотев Б., Пелевина О.

«Звериный стиль» в языческом искусстве дунайских болгар. – Самара, 2010. – С. 226–243.

9. Щеглова О. А., Егорьков А. М. Серебряные украшения в Трубчевском кладе VII в. // Ювелирное искусство и материальная культура. Тезисы докладов VI коллоквиума. – С.Пб., 1998.

10. Минаева Т. М. Находки близ станицы Преградной на р. Урупе // КСИИМК. – 1957. – Вып. 67. – С. 133–137.

11. Garam E. Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts. – Budapest, 2001. – Band I. – 299 p.

12. Грач А. Д. Древние кочевники в центре Азии. – М. : Наука, 1980. – 255 с.

13. Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время. – М., 1989. – 309 с.

14. Diacoviciu H. Dakowie. – Warszawa, 1970. – 193 s.

15. Гаврилова А. А. Могильник Кудыргэ как источник по истории алтайских племён. – Л. : Наука, 1965. – 141 с.

16. Степи Евразии в эпоху средневековья. – М. : Наука, 1981. – 302 с.

17. Szymański W., Dąbrowska E. Awarzy. Węgrzy. – Wrocław – Warszawa – Krakow. – Gdańsk : Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, 1979. – 259 s.

18. Приходнюк О. М. Археологічні пам'ятки Середнього Придніпров'я VI–IX ст. н. е. – К. : Наукова думка, 1980. – 152 с.

19. Balint C. Kontakte zwischen Iran, Bizanz und der Steppe // Awarenforschungen. – Wien, 1992. – P. 309–496.

20. Амброз А. К. К происхождению днепровских антропо-зооморфных фибул // Российская археология. – 1993. – № 3. – С. 79–84.

21. Родинкова В. Е. Куриловский клад раннеславянского времени // Российская археология. – № 4. – 2010. – С. 78–87.

22. Гавритухин И. О., Обломский А. М. Гапоновский клад и его историко-культурный контекст. – М., 1996. – 296 с.

23. Родинкова В. Е. Пальчатые фибулы из Южного Побужья // Археология Восточной Европы. Проблемы и материалы. – М., 2010. – С. 262–268.

24. Амброз А. К. Хронология древностей Северного Кавказа V–VII вв. – М. : Наука, 1989. – 134 с.

РЕЗЮМЕ / SUMMARY

Протягом VII ст. художня металлопластика слов'ян збагачується різноманітними образотворчими мотивами. Особливо широкого поширення набувають стилізовані зображення тварин. Їх використовують в оформленні більшості найяскравіших категорій речей, серед яких зооморфні фігуративні накладки, фібули різних типів, деталі поясних наборів.

ІСТОРИЯ

Накладки у вигляді профільних зображень тварин становлять одну з художньо найвиразніших категорій слов'янських речей VII ст. На території України вони виявлені (у складі Мартинівського скарбу (5 екз.)) поблизу с. Мартинівка, с. Скибинці, городищ Пліснеськ і Зимне. Комплект речей з двома парними фігурками левів, точне місцезнаходження яких невідоме, зберігається в приватній колекції ПЛАТАР (Київ). Вироби тієї самої художньої традиції також присутні в скарбах з Трубчевська (3 екз.) та Серпуховського району Московської області Росії.

Перелічені знахідки зооморфних фігурок демонструють чітко виражений індивідуальний характер, що виявляється як в художньо-стилістичних особливостях, так і в іконографії. У кожному окремому випадку було реалізовано оригінальний творчий задум. Разом з тим очевидна певна стереотипність в зображенні поз тварин, а також щодо принципів формоутворення, що дозволяє виділити низку основних варіантів.

Пози, у яких зображено тварин у слов'янських виробах, представлені чотирма основними варіантами. Щодо способу передачі, динаміки, яка є характерною рисою зооморфних накладок, а також характеру пластики можна виділити два основні художньо-стилістичні напрями. У першому випадку ритміка, пружність форми досягається за допомогою пластичної об'ємності, а відтворення тіла тварини є узагальнено-реалістичним. До другого художньо-стилістичному напрямку належать фігурки зі сплющеною, лише злегка опуклою поверхнею, що має чітку грань, і розширені донизу бортики, що створюють таким чином подвійний контур. У таких виробів ефект динамічності форми досягається за рахунок ритмічного поєднання округлих вирізів різних розмірів і з різною кривизною, що гармонійно поєднуються з лініями контуру. Саме на ритміці ліній контуру в цьому випадку зроблено основний акцент. У схематизованій манері виконана правобічна фігурка з Трубчевська.

За характером пластики тіла і поз тварин, динамічності образів зооморфні фігурки дуже близькі звіриним зображенням на поясних наконечниках, накладках і щитках пряжок з Кудирге на Алтаї, кочівницького поховання біля обсерваторії Улуг-бека в Самарканді (друга половина VII ст.), а також території Аварського каганату і Північно-Східної Болгарії (кінець VII–VIII ст.). Ці зображення у свою чергу, безсумнівно, є продовженням традиції кочівницького звірино-го стилю I тис. до н. е.

Отже, зооморфним фігуративним накладкам, що походять з ареалу слов'янських культур V–VII ст., притаманні два основні художньо-стилістичні напрями. Крім того, часто одні й ті самі вироби поєднують у собі різні стилістичні особливості, що мають, імовірно, різне походження.

Пластинчасті фігурки тварин, що походять з ареалу слов'янських культур V–VII ст., на тлі подібних знахідок виділяються не тільки своїм художньо-стилістичним розмаїттям, але й найвищою майстерністю виконання.

Водночас сьогодні можна констатувати і наявність спільних рис для виробів слов'янського кола: таких, як трактування шиї з гривною у вигляді орнаментованої дуги, а також виготовлення здебільшого в техніці лиття.

Зооморфні мотиви стають характерними для більшості слов'янських фібул VII ст. Це зооморфні, зооантропоморфні фібули, застібки з вінцем з пташиних голівок, а також пальчастих фібул. Зооантропоморфним фібулам властиві зображення головок павичів. Вони також присутні в оформленні деяких зооморфних фібул. Разом з тим для останніх найвиразнішим мотивом є голови грифонів. Цей мотив притаманний складнопрофільним поясним деталям. В оформленні ніжок пальчастих фібул і фібул з каймою з орлиних голів присутнє зображення голови змії або дракона. Останні, таким чином, з'єднують обидва зооморфні мотиви: пташиний та зміїний.

Походження зооморфних мотивів, наявних у слов'янській металопластиці, і їх стилістики є різним. Серед них чітко виділяються художні вияви, пов'язані з кочівницькими традиціями. До них належать фігуративні зооморфні накладки з притаманними їм позами,

АНДРІЙ СКИБА. ЗООМОРФНІ МОТИВИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МЕТАЛОПЛАСТИКИ VII СТОЛІТТЯ

пластикою тіла, динамічним характером зображення, а також мотив голів грифонів, використовуваний в оформленні поясних деталей і фібул.

Ключові слова: ранньосередньовічні слов'яни, зооморфні мотиви, поясні набори, фібули.

For the VII century art of metal plastic of Slavs it is enriched with various graphic motives. Especially wide circulation is gained by the stylized images of animals. They are used in registration of the majority of the most expressive categories of things, among which zoomorphic figurative slips, фибулы various types, a detail of zone sets.

Slips in the form of profile images of animals represent one of the brightest categories of Slavic things of the VII century. In the territory of Ukraine they are known as a part of the Martynovka hoard (5 copies), and also come from Skybintsy, Plisnesko ancient settlements and Zymne. The set of things with two pair figures of the lions which exact locations it isn't known, is stored in the PLATAR private collection (Kiev). Products of the same art tradition also are present at hoards from Trubchevsk (3 copies) and the Serpukhov area of the Moscow Region of Russia.

The listed finds of zoomorphic figures show accurately expressed individual character which is showing both in art and stylistic features, and in an iconography. In each separate case the original creative plan was realized. In a place with that a certain stereotype in the image of poses of animals, and also concerning the principles of the morphogenesis, allowing to allocate a number of the main options is obvious.

So poses in which animals in Slavic products are represented, are presented by four main options. Concerning a way of transfer, dynamics being characteristic feature of zoomorphic slips, and also nature of plasticity it is possible to allocate two main art and stylistic directions. In the first case rhythmic, elasticity of a form is reached by means of plastic dimensions, and the reconstruction of a body of an animal is generally - realistic. To the direction second art stylistically figures with flattened, only slightly convex surface having an accurate side and sides extending to a bottom and creating thus double contour belong. At such products the effect of dynamism of a form is reached at the expense of a rhythmical combination of roundish cuts of the various sizes and to the various curvature, harmoniously being combined with contour lines. The main emphasis also is placed on rhythmic of lines of a contour in this case. In the schematized manner the right-hand figure is executed from Trubchevsk.

On nature of plasticity of a body and poses of animals, dynamism of images zoomorphic figures are very close to animal images on zone tips, slips and guards of buckles from Kudyrga in Altai, nomadic burial near Ulug-bek's observatory in Samarkand (the second half of the VII century), and also the territory of the Avarian Khanate and North East Bulgaria (the end of the VII–VIII centuries). These images, in turn, undoubtedly, are continuation of tradition of nomadic animal style I one thousand BC.

Thus, to the zoomorphic figurative slips occurring from an area of Slavic cultures of the V–VII centuries, two main art and stylistic directions are inherent. Besides, often same products combine the various stylistic features having probably a various origin.

Undoubtedly, characteristic poses of animals, plastic are connected with nomadic tradition the bodies reflecting pronounced art generalization of the loudspeaker of images.

The lamellar figures of animals occurring from an area of Slavic cultures of the V–VII centuries, against similar finds are allocated not only the art and stylistic variety, but also the greatest skills of execution.

At the same time, today it is possible to state and existence of common features for products of a Slavic circle such as treatment of a neck with mane in the form of ornamented arch, and also production in most cases in equipment to flow.

Zoomorphic motives become characteristic for the majority Slavic fibulae VII century. These are zoomorphic, zoo-anthropomorphous fibulae, fasteners with a border from the bird's heads,

ІСТОРИЯ

and also radiate-headed fibulae. For zoo-anthropomorphous fibulae images of heads of peacocks are characteristic. They also are present at registration of some zoomorphic fibulae. In a place with that, for the last the most expressive motive are the heads of griffins. The same motive is characteristic and for figurine zone details. At registration of legs radiate-headed fibulae and fibulae with a border from the eagle heads there is an image of the head of a snake or a dragon. The last, thus, connect both zoomorphic motives – bird's and snake.

The origin of the zoomorphic motives which are present at Slavic art of metal plastic, and their stylistics is various. The art expressions connected with nomadic traditions are distinctly distinguished from them. To them figurative zoomorphic slips with poses inherent in them, plasticity of a body, dynamic character of the image, and also motive of the heads of the griffins, used in registration of zone details and fibulae belong.

Keywords: early medieval Slavs, zoomorphic motifs, belt sets, fibulae.

На протяжении VII в. художественная металлопластика славян обогащается различными изобразительными мотивами. Особенно широкое распространение получают стилизованные изображения животных. Они используются в оформлении большинства наиболее выразительных категорий вещей, среди которых зооморфные фигуративные накладки, фибулы различных типов, детали поясных наборов.

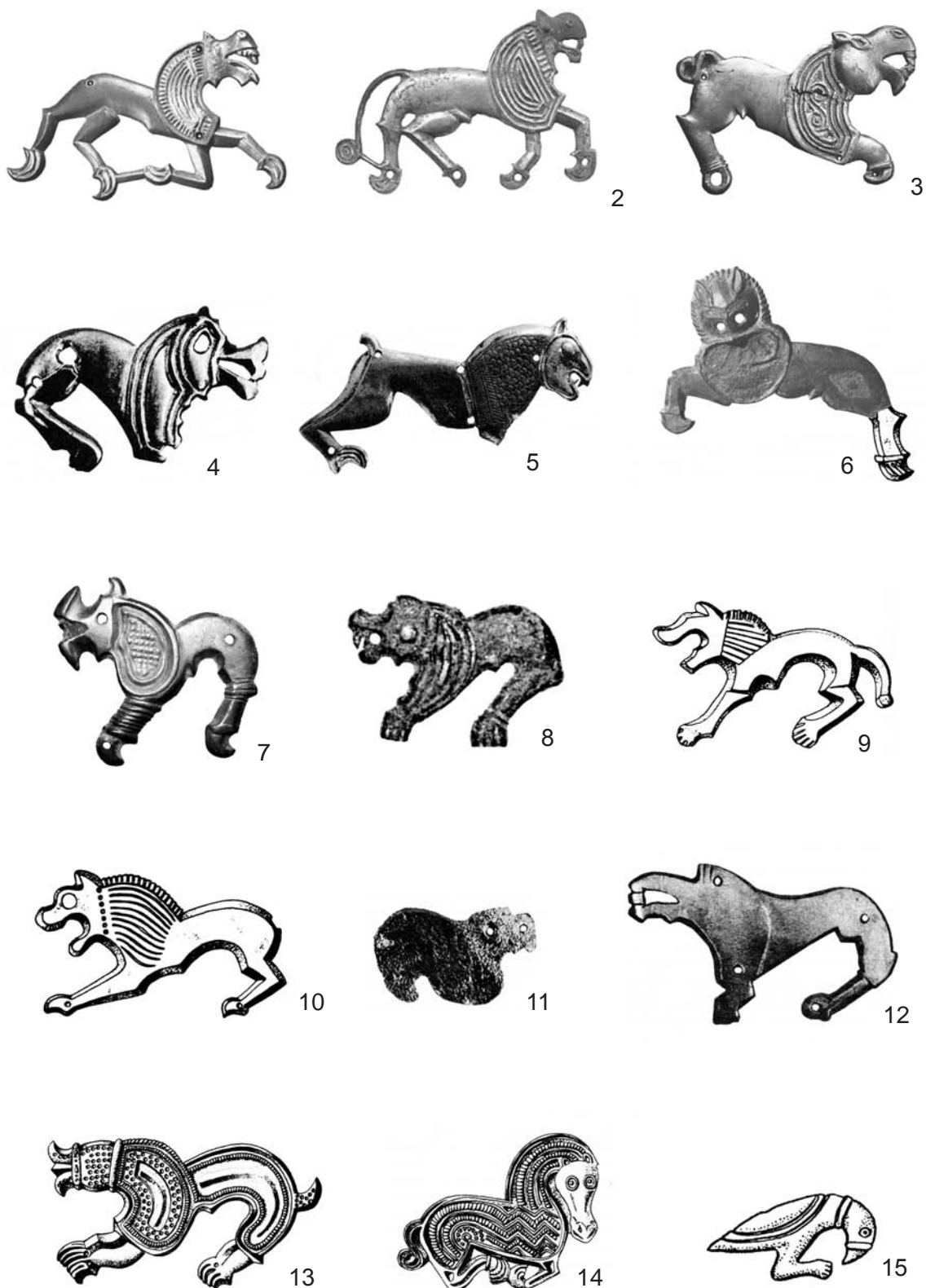
Накладки в виде профильных изображений животных представляют собой одну из наиболее ярких категорий славянских вещей VII в. На территории Украины они известны в составе Мартыновского клада (5 экз.), а также происходят из Скъбынец, городищ Плиснеск и Зимное. Комплект вещей с двумя парными фигурками львов, точное местонахождение которых неизвестно, хранится в частной коллекции ПЛАТАР (Киев). Изделия той же художественной традиции также присутствуют в кладах из Трубчевска (3 экз.) и Серпуховского района Московской области, Россия.

Перечисленные находки зооморфных фигурок демонстрируют чётко выраженный индивидуальный характер, проявляющийся как в художественно-стилистических особенностях, так и в иконографии. В каждом отдельном случае был реализован оригинальный творческий замысел. Вместе с тем очевидна определённая стереотипность в изображении поз животных, а также относительно принципов формообразования, позволяющая выделить ряд основных вариантов.

Позы, в которых изображены животные в славянских изделиях, представлены четырьмя основными вариантами. Относительно способа передачи, динамики, являющейся характерной чертой зооморфных накладок, а также характера пластики можно выделить два основных художественно-стилистических направления. В первом случае ритмика, упругость формы достигается при помощи пластической объёмности, а воссоздание тела животного является обобщённо-реалистичным. Ко второму художественно-стилистическому направлению принадлежат фигурки с уплощённой, лишь слегка выпуклой поверхностью, имеющей чёткую грань, и расширяющиеся к низу бортики, создающие таким образом двойной контур. У таких изделий эффект динамичности формы достигается за счёт ритмического сочетания округлых вырезов различных размеров и с различной кривизной, гармонично сочетающихся с линиями контура. Именно на ритмике линий контура в этом случае и сделан основной акцент. В схематизированной манере выполнена правосторонняя фигурка из Трубчевска.

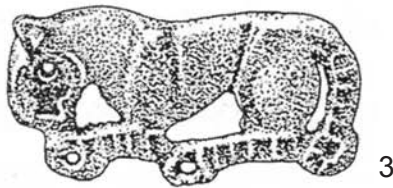
По характеру пластики тела и поз животных, динамичности образов зооморфные фигурки очень близки звериным изображениям на поясных наконечниках, накладках и щитках пряжек из Кудыргэ на Алтае, кочевнического погребения возле обсерватории Улуг-бека в Самарканде (вторая половина VII в.), а также территории Аварского каганата и Северо-Восточной Болгарии (конец VII–VIII вв.). Эти изображения в свою очередь несомненно являются продолжением традиции кочевнического «звериного стиля» I тыс. до н. э.

АНДРІЙ СКИБА. ЗООМОРФНІ МОТИВИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МЕТАЛОПЛАСТИКИ VII СТОЛІТТЯ

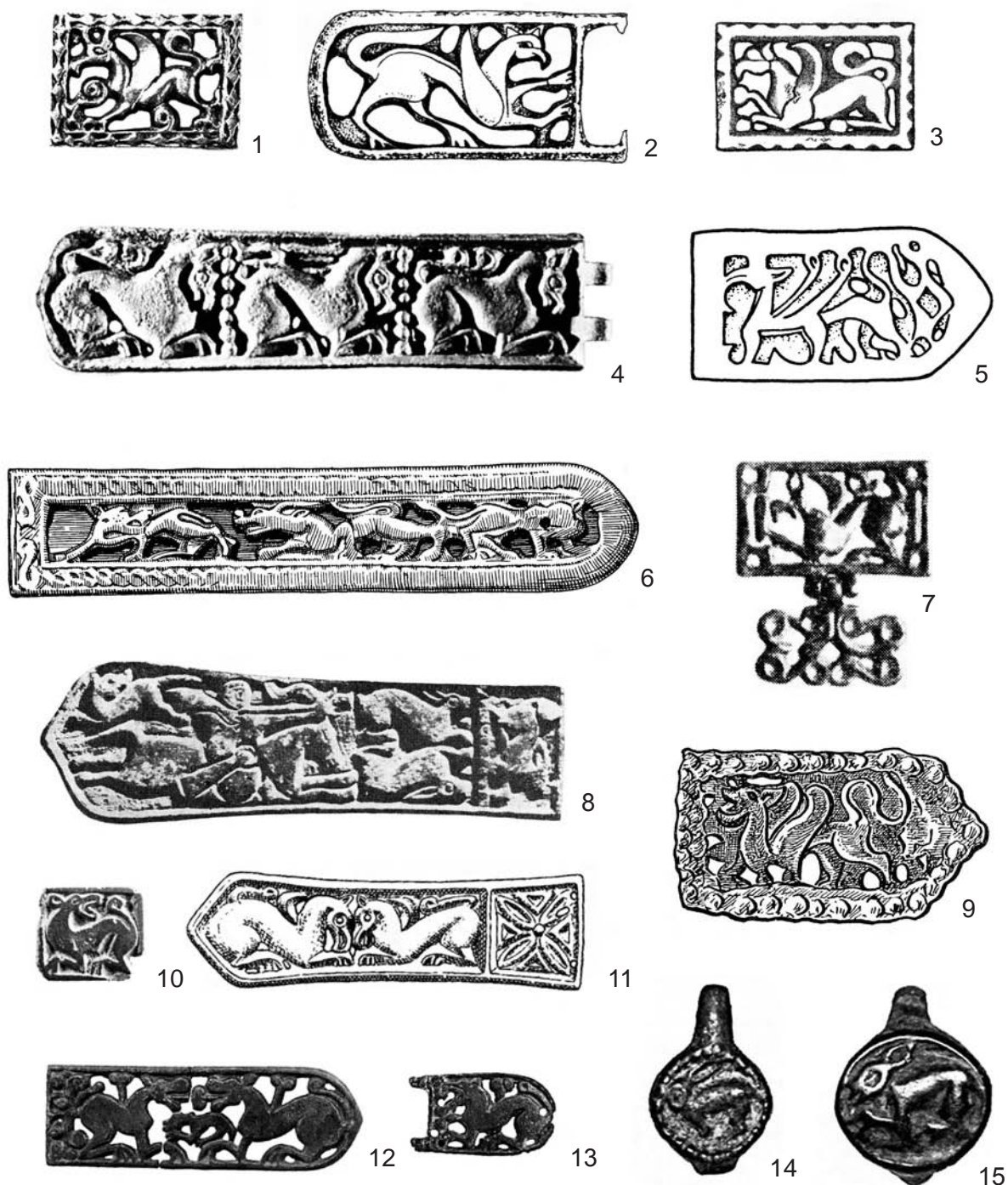
Іл. 1. Фігуративні зооморфні накладки: 1, 3 – Мартинівка (скарб); 2 – колекція ПЛАТАР, скарб (?); 4, 11–12 – Трубчевськ, Росія (скарб); 5 – Ньюдам, Данія; 6 – Скибинці; 7 – Серпуховський район, Росія (скарб); 8 – Пліснеськ; 9 – Фелнак, Румунія (скарб); 10 – ст. Преградна, Росія; 13 – Велестиніон, Греція (скарб); 14 – Біскупіє, Боснія і Герцеговина; 15 – Зимне

ІСТОРИЯ

Іл. 2. Зооморфні зображення доби раннього заліза: 1 – кург. Аржан, Тува, Росія; 2 – Національний музей мистецтв у Бухаресті, Румунія; 3 – могила «Сяохейшингоу 1985 року», Внутрішня Монголія, КНР; 4 – Північний Китай; 5 – гробниця Жуцзячжуан, провінція Шенсі, КНР; 6 – Тернове, Росія

АНДРІЙ СКИБА. ЗООМОРФНІ МОТИВИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МЕТАЛОПЛАСТИКИ VII СТОЛІТТЯ

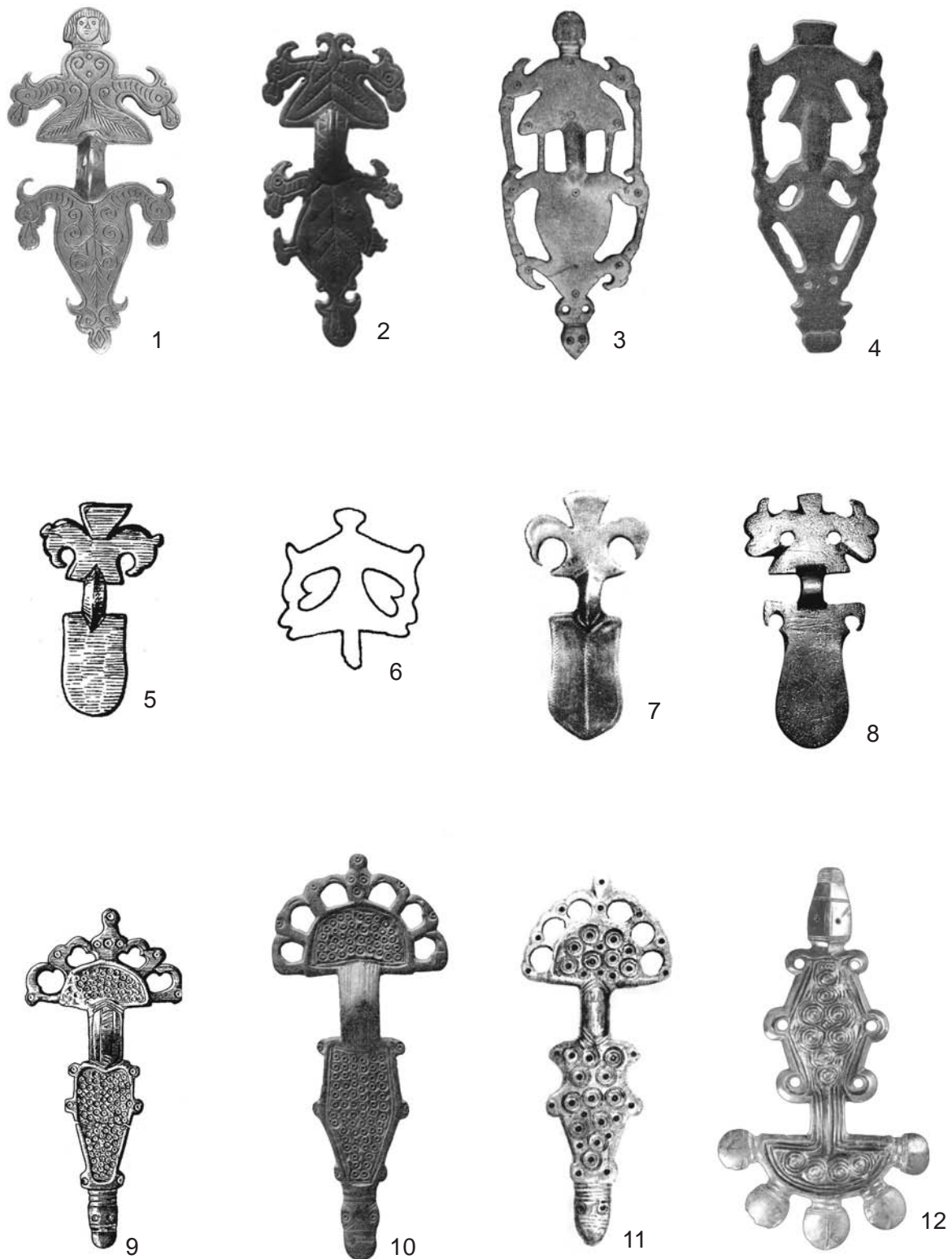
Іл. 3. Поясні деталі (1–13) та персні (14–15) кінця VII – першої половини VIII ст. із зображеннями тварин: 1 – Бпан, Албанія; 2 – Преселка, Болгарія; 3 – Велки Преслав, Болгарія; 4 – Нагімагош-Отомпа, Угорщина; 5–6 – Кудирге, Алтай, Росія; 7 – територія Угорщини; 8 – Кларфалва, Угорщина; 9 – Самарканд, Узбекистан; 10, 12–15 – Північно-Східна Болгарія; 11 – Нове Замки, Словаччина

ІСТОРИЯ

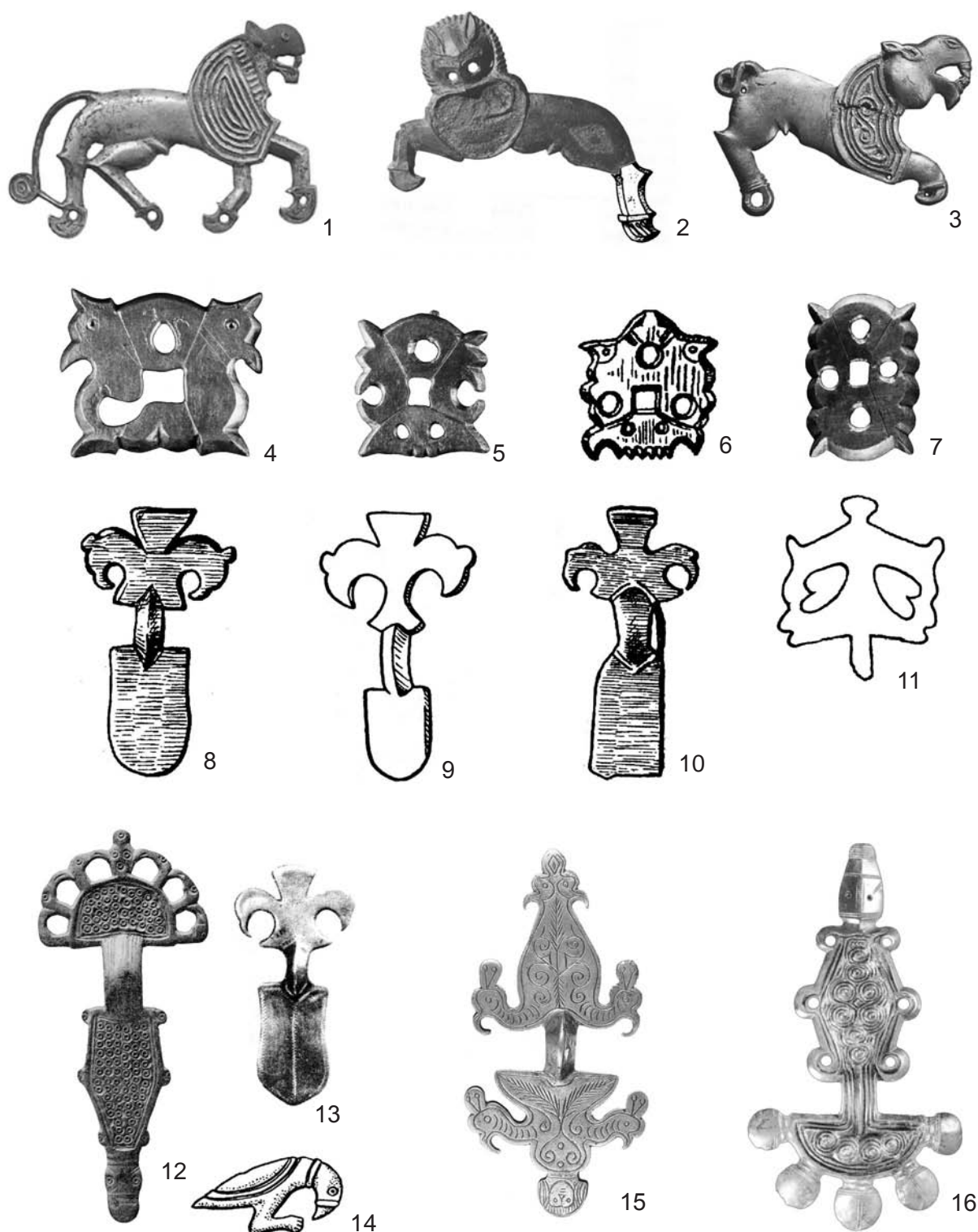
Іл. 4. Ранньосередньовічні поясні деталі із зооморфними мотивами (1–11) та паралелі мотиву голови грифона в кочівницькому мистецтві доби раннього заліза (13–16): 1–3, 9 – Козіївка (скарб); 4 – Зимне; 5, 8, 11 – Вільховчик (скарб); 6–7, 10 – Дайламан, Іран; 13 – тасмолінська культура, Казахстан; 14 – тагарська культура, Тува, Росія; 14–16 – Туекта, Алтай, Росія

АНДРІЙ СКИБА. ЗООМОРФНІ МОТИВИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МЕТАЛОПЛАСТИКИ VII СТОЛІТТЯ

Іл. 5. Фібули дніпровських типів із зооморфними стилізаціями: 1 – Мартинівка (скарб); 2 – Козіївка (скарб); 3 – Блажки; 4, 10 – Пастирське, 5 – Лебехівка; 6 – Григорівка; 7, 11 – Трубчевськ, Росія (скарб); 8 – Пеньківка; 9 – Козіївка (скарб); 12 – Гапоново, Росія (скарб)

ІСТОРИЯ

Іл. 6. Зооморфні мотиви у слов'янській металопластиці. Стилiзованi зображення левiв (1–3), грифонiв (4–11), хижих птахiв (12–14), павичiв (15), змiй або драконiв (16): 1 – колекцiя ПЛАТАР (Киiв); 2 – Скибинцi; 3, 15 – Мартинiвка (скарб); 4–5, 7 – Вiльховчик (скарб); 6 – Козiївка (скарб); 8 – Лебехiвка; 9 – Лебехiвка (за Б. Рибакoвим); 10 – Трощин; 11 – Григорiвка; 12 – Пастирське; 13 – Трубочевськ, Росiя (скарб); 14 – Зимне; 16 – Гапоново, Росiя (скарб)

АНДРІЙ СКИБА. ЗООМОРФНІ МОТИВИ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ МЕТАЛОПЛАСТИКИ VII СТОЛІТТЯ

С кочевнической традицией связаны динамика образов, характерные позы животных, пластика тела, отражающие ярко выраженное художественное обобщение.

Пластинчатые фигурки животных, происходящие с ареала славянских культур V–VII вв., на фоне подобных находок выделяются не только своим художественно-стилистическим разнообразием, но и наиболее высоким мастерством исполнения.

Сегодня можно констатировать и наличие общих черт для изделий славянского круга, таких, как трактовка шеи с гривой в виде орнаментированной дуги, а также изготовление в подавляющем большинстве случаев в технике литья.

Зооморфные мотивы становятся характерными для большинства славянских фибул VII в. Это зооморфные, зоантропоморфные фибулы, застёжки с каймой из птичьих голов, а также пальчатых фибул. Для зоантропоморфных фибул являются характерными изображения головок павлинов. Они присутствуют и в оформлении некоторых зооморфных фибул. Вместе с тем для последних наиболее выразительным мотивом являются головы грифонов. Этот же мотив характерен и для сложнопрофильных поясных деталей. В оформлении ножек пальчатых фибул и фибул с каймой из орлиных голов присутствует изображение головы змеи или дракона. Последние, таким образом, соединяют оба зооморфных мотива – птичий и змеиный.

Происхождение зооморфных мотивов, присутствующих в славянской металлопластике, и их стилистики является различным. Среди них отчётливо выделяются художественные выражения, связанные с кочевническими традициями. К ним принадлежат фигуративные зооморфные накладки с присущими им позами, пластикой тела, динамическим характером изображения, а также мотив голов грифонов, используемый в оформлении поясных деталей и фибул.

Ключевые слова: раннесредневековые славяне, зооморфные мотивы, поясные наборы, фибулы.